

BERETI GÁBOR

Európa és az Unió

A második világháborút követő évtizedekben formálódó Európai Unió az európai népek tartós projektjének bizonyult. S mivel manapság ez a projekt hordozza a szabadság kibontakoztatásának lehetőségét, érdemes ebből a szempontból szemügyre venni. Kialakulását a korábbi évszázadok világtörténelmét befolyásoló érdektörekvések és ideológiák alakították és alapozták meg. Tehát az érdekeket megjelenítő események és teóriák felidézésével tudunk Európa mibenlétéről, az Unió adott állapotáról és feltételezhető jövőjéről képet alkotni.

Az Európai Unió kialakulásának közvetlen előzménye a második világháború után kialakult világpolitikai konstelláció volt. A háborút követően akkor Európa felett két eltérő társadalmi berendezkedésű győztes fél, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió szerzett befolyást. Mindkettő több országot egyesítő, a tőkeműködés rendjének megfelelő, nagy gazdasági egységet képviselő entitás volt. Témánk szempontjából épp ez utóbbi adottság az érdekes, merthogy akkor, és ott a tőkefejlődés igényeit illetően mindkét államalakulat hasonlóan unionális szerkezetű volt. Avagy a két eltérő berendezkedésű, kapitalista és szocialista szuperhatalom világpolitikai jelentőségű erejének bázisát egyként a gazdasági fejlődésüket garantáló nagy piaci egység biztosította. Az USA esetében ez egy szerves gazdaságfejlődés eredményeként alakult ki, míg a Szovjetunió esetében a megalakulás forradalmi, viszontagságos körülményei közepette jött létre. Az USA konkrét gazdaságtörténete az EU fejlődését illetően lényegében irreleváns (nem úgy a tőke jelenlegi, globális működése), a Szovjetunió két világháború közötti története viszont annyiban

figyelmet érdemel, amennyiben a már letűnt Unió szerkezetében bekövetkezett változások, ha közvetett módon is, de tanulságul szolgálhatnak és hatással lehetnek az EU további fejlődésére.

Történetünkhöz ezért hozzátartozik, hogy míg az első világháborút követően Nyugat-Európában a Párizs környéki békék a nemzetállami reneszánsz számára nyitottak teret, addig keleten a cári birodalom romjain szerveződő új, szocialista architektúra a népek nemzeti szabadságának *föderális* kialakításával kísérletezett. Az első világháborút követően, mint látjuk, Európában két, egymástól eltérő ethoszú, a *nemzetállami* és a *föderális* állammodell kialakulásának lehettünk tanúi. Míg tehát kontinensünk nyugati felén a nemzetállamok oktrojált kialakításával létrehozzák a „befejezett” nemzetállamok rendjét, elhintve közöttük a viszály magvait, addig keleten a cári birodalom romjain szerveződő új, szocialista államalakzat az annexiók nélküli békék elvét követve a népek nemzeti szabadságát ígérő *föderális* rend kialakításának útjára tér. Ahogy keleten a Szovjetunió, mai terminológiával élve „befejezetlen állam” maradt, úgy nyugaton a létrehívott, „befejezett” nemzetállamok sora nézett farkaszemet egymással. Az egzisztenciális és kulturális egyenlőséget, a nemzeti felszabadulást és szuverenitást, más szóval a föderalitás kiegyenlítő lehetőségeit nélkülöző nyugati államközi rend, ha nem is fatális, de katalizáló módon a fasizmus kialakulásának melegágyává vált. Mint ahogy első évtizedét követően, külső és belső körülményeinek hatása alatt a Szovjetunió is letért a szabadságot anticipáló emancipatorikus fejlődés útjáról.

A nemzetek önrendelkezési jogát és az annexiók nélküli békék elvét előlegező (követő) korabeli deklarációkban immanens módon már felsejlik a szabadságetalon hármas szerkezete: a termelési eszközök társadalmi, plurális tulajdonán (*egalitarizmus*), a népek nemzeti szabadságát (*emancipatorizmus*) garantáló államszövetségen, valamint a közös államiságot reprezentáló grémium *szuverenitásán*, s az ennek garanciájaként megszervezett haderő és jogrend létén nyugvó társadalmi rend ideája.

A szovjet fejlődés torzulását illetően a szovjet történelem alapos ismerője, Krausz Tamás a *Lenintől Putyinig* című könyvében például egy megvilágító erejű, invenciózus észrevételt tesz. Ezt írja: Lenin „fontosnak tar-

totta, hogy még most, az éhínség, a hadikommunista gazdálkodási mód kiépülésének csúcspontján is (43) a gazdaságpolitika társadalmi következményeit számításba vegyék” (42). 1919 februárjában a Népbiztosok Tanácsa fogadta el „a gabona kényszerbeszolgáltatásáról szóló dekrétumot”, ahol a helyzetre való tekintettel felvetődött a „személyi diktatúra” bevezetésének kérdése is. Lenin ekkor az új gazdaságpolitika, a piacgazdaság visszaállításának (NEP) a lehetőségét ha még nem is tartotta időszerűnek, de a megoldást már „a munkásoknak való segítségnyújtás szovjet platformján, az önigazgatás” kiépítésében látta. „A »személyi diktatúra« bevezetése azt is jelentette volna – írja Krausz Tamás – hogy feladnák a szovjethatalom alternatíváját, azaz egy más, a polgári demokráciától, az (alkotmányozó)parlamentari rendszertől eltérő típusú demokrácia kialakításának perspektíváját. A *párt diktatúra*, mint a proletárdiktatúra »konkretizálódása« még valahogy védhető volt a kialakult rendkívüli helyzetben, de a *személyi diktatúra* már hiányzott a bolszevizmus szótárából, nem volt rá érvrendszer sem.” Mint látjuk, Krausz Tamás a fentiekben frappáns, a lényegre érzékeny összefoglalását adja a Szovjet Állam kialakulása körüli rendkívüli nehézségeknek, a szabadságetalon ethoszát a nehézségek ellenére is érvényesítő, megőrizni kívánó törekvéseknek, majd később, az elharapódzó sztálini személyi diktatúrában pedig az „utópisztikus” szabadság-ethosszal szakító, azzal szembe forduló deformációs folyamatoknak.

A fasizmus szétzúzását követően az európai országok és a kontinens gazdasága romokban hevert. Ám a lassú magára találás helyett a korabeli világgazdaság legfőbb szereplőjének a kontinensnyi profittermelő térség gyors talpra állításához fűződött érdeke. Az Egyesült Államok ezért a második világháborút követően Európában egy nagyszabású pénzügyi tervvel, a Marshall-segéllyel alapozta meg hegemoniáját, s gyorsította a befolyása alá került nyugat-európai területek világgazdasági reintegrációját. A Szovjetunió a reá háraló feladathoz a szocializmusnak akkora már a maga deformálódott ideológiai és hatalomtechnikai, politikai képlete alapján kezdett hozzá.

Némi eufemizmussal szólva akár a történelem cselének is tekinthetnénk, hogy a második világháborút követően a Szovjetunió már nemcsak hogy

nem igényelte a világgazdasági együttműködés kínálta lehetőségeket, hanem a többi, újonnan alakult, egyébként a föderáció útját kereső népi demokráciára is a szocializmus ethoszától idegen autokráciát és autarchiát erőltette rá. Vagyis a saját megalakulását is segítő elveket elvetve, a Párizs környéki békék rendszerét létrehívó imperialista gyakorlatra tért át. A második világháborút követően ezért nem jöhetett létre a Dimitrov kezdeményezte közép-európai vámunió sem. A szabadság ígéretében fogant és a sztálini politika következtében eltorzult Szovjetunió pedig a későbbiekben már nem is talált vissza eredendő ethoszához, s a Szovjetunió további története már csak a torzulástól, a hibáktól való lassú eltávolodást (Hruscsov), a megtorpanást (Brezsnyev), s végül a felbomláshoz vezető inkompetens gorbacsovi vezetés történetét példázza.

Ám a második világháborút követő éveknek volt egy ugyancsak világtörténelmi jelentőségű fejleménye, a titói Jugoszlávia szakítása a Szovjetunióval. Jugoszláviában ez lehetőséget kínált az eredeti projekt rekonstrukciójára, a szabadságetalon elveihez való visszatérésre. A nagy gazdasági egység ugyan nem jöhetett létre, de a kiépülő jugoszláv állammodell az uniós, a föderális elveket követte. Az önigazgatás emancipatorikus elvei szerint kialakított hat köztársaság és a két autonóm terület az egymáshoz kapcsolódó viszonyuk alapján mondhatjuk, hogy a svájci kantonális modellhez hasonlíthatóan végül is az államnemzetek hegemon nemzetállami gyakorlata cáfolatának bizonyult.

S ebből a nézőpontból vetül fény mind az egykori jugoszláv, mind a mai EU-s gyakorlat megoldást igénylő neuralgikus pontjaira. Jugoszlávia legjobb pillanataiban minden államalkotó nemzete és nemzetisége számára lehetővé tette az anyanyelvű identitásképzést, akár az oktatásban, az intézményekben, akár a kulturális élet legkülönbözőbb területein. S tette ezt annak ellenére, figyelmeztet Losoncz Alpár akadémikus, számos Jugoszláviával foglalkozó írás szerzője, hogy „a jugoszláviai államkonstrukció olyan alkotmányos megoldásokat is hitelesített, amelyek lényegében kiiktatták a nem szláv azonosságokat, beleértve a magyart is, a konstituáló pozíciók sorából” (*A hatalom [nélküliség] horizontja*, Forum, Újvidék, 2018). A korlátozott területi adottságokon túl többek között ezért van az, hogy a bilingvis nyelvhasználat esetében a jugoszláv gya-

korlat sem lépett túl az államnemzeti, a nemzetállam nyelvét favorizáló metódus horizontján. (Csak emlékeztetek rá, hogy a Szovjetunióban az orosz nyelv minden tagköztársaságban ajánlott másodnyelvként funkcionált.) Holott egy integrációs nagyállamiság esetében, mint amilyen a kialakítandó dimitrovi föderáció lett volna, vagy mint amilyen a mostani EU, az anyanyelv társnyelve nem valamely hegemon helyzetben lévő államnemzet, hanem a demokrácia, az egyenlőség, s nem utolsó sorban az emancipáció elvét érvényesítendő, egy, az *anyanyelvektől* egyenlő távolságot tartó közvetítő nyelv kell, hogy legyen.

Bár ez a ma még utópisztikusnak tűnő, de kézenfekvő kommunikációs szcena, még ha a jugoszláv praxisban így nem is vált elkerülhetetlenül szükségessé, de az öngazgatás szabadság-ethoszáat hordozó sok tekintetben modelljellegű ország potenciálisan, elvi szinten nyitott volt a bilingvitas ilyen multilaterális alkalmazási lehetősége előtt. Nos, többek között ez az, ami a jugónosztalgiaát ébren tartja, s amiről Losonczi Alpár így ír: „Találthatik valami a néhai Jugoszláviában [...] ami ellenszegül a máának, amelynek segítségével kritikai distanciát tarthatunk a fennállóval, a létező pozitivitással, a későkapitalizmus és az etnicizmus különféle kombinációival szemben” (l. m., 82).

A korlátozott perspektíva ellenére a jugoszláv eset máig ható, még az Európai Unió számára is figyelembe vehető tanulsága az, ahogy a maga multikulturális belső környezetében, az öngazgatás elve alapján kialakított, nemzetek fölötti politikai államkeretben a délszláv állam államnemzetei számára biztosította nemzeti lényegük nemzetállami színvonalú megélésének lehetőségét. A hat tagköztársaság (és két autonóm terület) szövetsége felbomlásukig egyfajta evolúciós hullámzást élt át, ám a szabadság etalonját reprezentáló öngazgatás eszmeisége, mint egy transzcendentális (az utópiára is nyitott) horizont végigkísérte létüket. S végig jelen volt benne a multikulturális közeg közvetítette nyelvi nyitottság, a bilingvitas iránti igény is.

Az Európai Unióban a szabad népek szabad szövetségét anticipáló vízió és a párizsi békemű szuverén nemzetállamokat teremtő öröksége között feszülő ellentmondás feloldását tekinthetjük a jövő egyik legfontosabb feladatának. Ahogy például egykor az Jugoszláviában megtörtént.

Jövőt fürkésző, e ballaszttól megszabadulni óhajtó szándékunk aligha váltható valóra a *szabadságetalon* közös projektjének megvalósítása nélkül. A sérelmeket feloldó, ám a jogosultságokat sem veszélyeztető szabadságetalonnak e projektje egyben az ettől eltérő megoldási kísérletek, szándékok értékmérője is lehet.

A kérdés mármost az, hogy hogyan lehet ezen – *az egyenlőtlenség állapotát a nemzetállamiság struktúrájával fenntartó* – helyzetet változtatni, hogy Európa népei az egyenlőség státuszába kerülve tekinthessenek közös Európai Unió történetük, fejlődésük elé. Hogy láthatóak legyenek, hogy az itt felmerülő ellentétek hogyan, s miképpen oldhatók fel. Azaz az Uniónak szembe kell néznie összes népe nemzeti egyenlőségére, a szabad nyelvhasználatra, kulturális fejlődésére stb. irányuló igényével. Merthogy: a nemzetállami struktúrában az államnemzet a maga nyelvi fölényét rákényszeríti nemzetiségeire, s megakadályozza azok határon túli nemzettársaikkal való, a nemzeti teljességet megvalósítandó egységesülését. Az Unió államiságnak az államnemzeti hegemoniára irányuló nemzetállami gyakorlatát a nemzeti teljesség elvét követő perszonális alapon biztosított szabad nemzeti egységesülés gyakorlatával lehet és kell felváltania.

Máskülönben maga sem lehet szabad. Az Unióban tehát meg kell találni annak a módját, hogy az egymással szövetkező nemzeteknek az államnemzeti státuszukat a nemzetállamiságtól elkülönített saját nemzetteljességük státuszára, míg államszuverenitásukat az uniós államszuverenitás státuszára ruházhassák át. Ugyanakkor felmerül az uniós állampolgárok szabad kommunikációs lehetőségét biztosító uniós „anyanyelv, államnyelv” kiválasztásának a kérdése is. Az Unió államnyelve funkciójának betöltésére pedig már a jó száz év óta létező, kipróbált, s minden nemzeti nyelvtől egyenlő távolságot tartó esperantó nyelv lehet, amely e funkció betöltésére készen áll. Mint látható tehát a minden nép nemzeti szabadságát biztosító uniós fejlődés ezidőtájt többek között egy utópikusnak tűnő, közös akaratot igénylő nyelvpolitikai döntés függvénye. De nemcsak a nyelvi, hanem ettől elválaszthatatlanul például a fentebb már említett, a népek nemzeti teljességét érintő kérdések sora is megválaszolásra vár. Többek között, hogy közös, uniós államukban a népek

hogyan alakítsák egymás közti nemzeti viszonyait úgy, hogy egy szabadságon alapuló együttműködés igazságos és etikus, emancipatorikus körülményei között élhessenek. Tudniillik Európa népeinek nyelvi egyenjogúsítástól elválaszthatatlan nemzeti és nemzetiségi autonómiájuk kialakításának kérdése. Munkáikban már az ausztromarxisták (Otto Bauer, Karl Renner) is érintették a kérdést, bár annak idején a soknemzetiségű Monarchiában elképzeléseiket nem vezették be, viszont a berlini fal leomlása után a személyi elvű autonómia bizonyos formáit néhány európai országban, így Szerbiában, Szlovéniában, Horvátországban vagy Magyarországon is törvényesítették. Ám ha őszintén és közelebbről is meg kívánjuk vizsgálni a kérdést, akkor Korhecz Tamás *A nemzetiségi autonómia fogalmáról és nemzetközi jogi alapjairól* szóló tanulmányához érdemes fordulnunk (*Létünk*, 2017/2), ahol ezt olvashatjuk: „A felvetett kérdésekre való tárgyilagos válasz egészen biztosan ki fogja ábrándítani a nemzetiségi autonómia pártolót. Nincs egyetlen olyan többoldalú nemzetközi egyezmény sem, amely szavatolná az autonómiához való jogot, sőt még kevésbé beszélhetünk olyan nemzetközi szervezetről, amely ennek a jognak a kikényszerítését biztosítaná”. A nemzetközi jog csupán „soft-law jellegű ajánlásokon keresztül támogatja az autonómiaformák esetleges törvényesítését”. E tény közelebbi vizsgálata számos kérdést nyitna meg, amire itt most nem teszek kísérletet, csupán jelzem, a volt Jugoszlávia multikulturális nemzeti viszonyai népei és nemzetiségei számára nem ösztönözték a gettósodást.

A területi és a személyi elvű autonómiaformák uniós aktualizálása mindazonáltal számos kérdés megválaszolásában és konfliktus feloldásában lehet a segítségünkre. Többek között a nemzeti teljesség fogalmát érintő, a (nemzet)állami és a nemzeti szuverenitás értelmezésében. Tudniillik eszerint az elgondolás szerint az utóbbi a személyi elvű autonómia elve alapján volna definiálható, míg a területi, az állami szuverenitás a közös államot, az Uniót illetné meg. Az EU történetében ez a differenciálódás a különböző időszakokban bekövetkező egységesülési és fragmentálódási folyamatokban volt tetten érhető. Korhecz Tamás írása ezzel kapcsolatban is figyelemre méltó támpontul szolgál: „az állami szuverenitást jelképező néhány terület kivételével, mint amilyen az állambiztonság és

honvédelem, a monetáris politika és az államközi kapcsolatok, a többi állami hatáskör részben vagy egészben átruházható a területi elvű nemzetiségi autonómiákra". Az úgynevezett nemzeti teljességekre, tegyük hozzá. De sarkalatos kérdésnek számít a területi alapú autonómia finanszírozásának kérdése is, amiről megjegyzi: „A gyakorlatban a leginkább elfogadható és fenntartható megoldásnak az bizonyult, amikor egyes adók kivetését és megfizettetését az autonómia területén az autonómia hatóságaira ruházták, amivel biztosítható, hogy a helyi ügyekre fordított közpénzeket a helyiek”, például az egy településen élő többnemzetiségű lakosság teremtsen elő. A fentiekben tehát egy a személyi elvű nemzeti szuverenitások viszonyát elrendező, az Unió számára is figyelemre méltó észrevétel körvonalazódik. A kérdés, mint látjuk, nyitott, melynek aktualitását a szuverenisták és a föderalisták között manapság ismét kiéleződni látszó ellentétek is jelzik.

A két csoport közötti ellentétek egyszerre érintik az Unió strukturális és funkcionális működése körüli kérdéseket. A szuverenisták érveiket a demokratikus választásokat követő legitim parlamenti kormányzás, és az erre alapozódó szuverén nemzetállami működés nézetrendszerére kore csoportosítják, míg a föderalisták a globalizáció kihívásaira válaszul Európában egy erőforrásait egyesítő unionális államot vizionálnak annak minden gazdasági, társadalmi és jogi konzekvenciáival együtt. Az újra és újra kiújuló fő törésvonal sem mai keletű. A második világháborút követően a szétzúzott fasiszta Németország nyugati felét újjászervező amerikai adminisztráció a nyugatnémet gazdaság/közigazgatás/jogrend amerikai mintára történő megszervezésébe fogott. Az utóbbi esetben ez az alkotmánybíráskodás amerikai rendszerének adaptálását jelentette, ami a későbbiekben különböző stációk és leágazások révén Európa, sőt a világ más részein is elterjedt. Az alkotmánybíráskodás jelzett modellje viszont már, Pokol Béla szavaival élve: „a hatalom nyílt átvételét jelenti, hiszen ebben az esetben az alkotmányhoz való monopolizált hozzáférés szinte teljessé válik, és még a minősített parlamenti többségek sem tudják felülbírálni a jurisztokrácia erejét” (*A jurisztokratikus állam*, 25). A dilemma többretegű, egyrészt ellentét húzódik a nemzetállami szuverenitást képviselők és a föderalisták között, másrészt a globális ér-

dekeket érvényesítő jurisztokrácia és az államszervezés során hasonló eszközökkel élő lokális föderációk, az Uniók azaz az unionisták között. Teoretikusan tekintve a helyzet jelenleg úgy áll, hogy a szuverenitásért küzdő Európai Uniónak főnixmadárként vagy meg kell erősödnie, vagy meg kell semmisülnie a nemzetállami szuverenitások és a globális jurisztokrácia aktora, az USA szuverenitásának politikai erőterében. Íme, a vitára pillantva egy minden szereplő részére világos, mi több öntudatos elkötelezettséget, ha úgy tetszik, angazsáltságot igénylő, igazi 21. századi történelmi feladvány tárul a szemünk elé.

S végül hadd említsek még egy, a fentiekhez kapcsolódó, bár ugyan két részre bontható, ám nem kevésbé jelentős, mert az Unió működésére jellemző, s ugyancsak elköteleződésre, választásra sarkalló dilemmát. Az egyik az Unió intézményi tagoltságának anomáliáira vet fényt, amiről Bíró-Nagy András, aki Andor László konzulenseként éveket töltött Brüsszelben, így ír: az Európai Parlamentnek három székhelye van, Strasbourg, Brüsszel és Luxemburg, s hogy „[a] döbbenetes költségek, az utazással töltött idő, a környezeti terhek miatt” a képviselők bár Brüsszelt kérték székhelyül, „a francia-német megbékélést szimbolizáló Strasbourg [...] Franciaország számára nem vitaalap” (*Integráció Európába*). Továbbá rávilágít a brüsszeli jogalkotói munka rendkívül bürokratikus voltára: „A rendes jogalkotási eljárás rendkívül bonyolult folyamat – írja –, amelyben az érintett intézmények csak egymással egyezkedve juthatnak el a végső döntésig.” „Első lépésben az Európai Bizottság javaslatáról az Európai Parlament kiadja álláspontját (ezt első olvasatnak hívják), amelyet ha a Tanács jóváhagy, a jogszabály elfogadásra kerül.” De ha nem, mint oly sok esetben, akkor az eljárás a bürokrácia labirintusaiban folytatódik tovább; ám a hosszadalmas procedura ismertetésétől itt eltekintünk. Meg kell viszont jegyezzük, hogy még ha másodlagos, passzív formában is, de az EP jogalkotói szerepe az elmúlt időszakban növekedett, s ennek azért van meghatározó, perspektivikus jelentősége, mert az EP tulajdonképpen az Unió egyetlen demokratikus választások útján felálló és működő szervezete.

S ez ismét csak dilemmák forrása, írja Bíró-Nagy András, hiszen az EP egy olyan intézmény „amelyben az ott szolgáló politikusoknak két megbírója is van: a nemzeti párt és az európai parlamenti képviselőcsoport”.

Tehát „az EP képviselők adott esetben két tűz közé kerülhetnek. Tevékenységük során egyaránt fontolóra kell venniük a nemzeti és az uniós politikai dimenziót. Egyszerre kell megfelelniük nemzeti küldő pártjaik politikai elvárásainak, illetve a brüsszeli pártcsoportjuk által kívánatosnak tartott politikai iránynak” (102).

Úgy tűnik, minél közelebről tekintünk az Európai Unióra, működésében annál több ellentmondásnak tetsző feszültséget fedezhetünk fel, mégis jelenleg ez az egyetlen olyan állami intézményforma, mely kontinensünk népei szabad fejlődésének létező politikai kerete. Ezért gyermekbetegségei ellenére is érdemes így tekinteni rá.